

Vahit GÖKTAŞ (*) & Ali TENİK (**)

MUHAMMED ES'AD ERBİLİ (1847/1931)'NİN ZİKİRLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

öz

Bu makalede Osmanlı'nın son dönemine ve Cumhuriyetin ilk yıllarına şahitlik etmiş olan Kelâmî Dergâhı şeyhi Muhammed Es'ad Erbilî'nin zikirle ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Kendisi tarikat şeyhi olan Es'ad Erbili, konuyu ele alırken tarikatlarda pratik olarak uygulanan zikrin pratik anlamını ve uygulama yönünü işlemiştir. Ayrıca Es'ad Erbili, zikr-i kül, cehrî zikir, hafî zikir, hatm-i hâcegân ve rabîta gibi konuları da irtibatlı olarak ele almıştır. Bunun yanında Es'ad Efendi, zikrin faydalarından da bahsetmektedir. Makalede Es'ad Efendi'nin konuyla ilgili görüşleri ele alınırken, Es'ad Efendi'nin zikir halkasından da bazı örnek olaylar ifade edilmiştir.

anahtar kelimeler

Es'ad Erbili, Zikir, Tarikat, Kelâmî Dergâhı

abstract

Opinions of Muhammed Es'ad Erbili (1847/1931) on Dhikr

This article studies the opinions of Muhammed Es'ad Erbili (1847/ 1931) who was a Master of the Kelami Dergah, and who witnessed the last period of Ottoman Empire and the first years of the Republic, and who is also shown as instigator of Menemen event, which is one of the most important events of the history of Republic, Himself being a Sheikh of the Sufi Order, Es'ad Erbili has

evidenced the issue through dhikr which is practiced in various Sufi paths. Es'ad Efendi also takes account of the issue within the context of dhikr al-kull, the explicit dhikr, the hidden dhikr, and hatm al hajegan. In addition to this, Es'ad Efendi also mentioned about the befits of dhikr. The article also deals with the importance , effects and benefits of dhikr while dealing with the opinions of Es'ad Efendi about the subject.

keywords

Es'ad Erbili, Dhikr, Sufi Order (Tariqa), Kelâmî Dergâh

Giriş

Muhammed Es'ad Erbilî, Musul'un Erbil kasabasında 1264/1847 yılında doğmuş olup, Erbil'de bulunan Hâlidî tekkesinde postnişin Şeyh Muhammed Said'in oğludur. Dedesi, Halid-i Bağdadî'nin halifelerinden Şeyh Hidâyetullah'tır. (Vassaf, 2306: 191). Hem baba hem de anne tarafından "Seyyid" olduğu söylenmektedir. Erbil'de Şeyhi Tahâ'l-Harîrî'nin vefatından sonra, irşâd vazifesine başlar. Es'ad Efendi hem Nakşî hem de Kâdirî tarikatından icâzetli bir sûfidir. Es'ad Efendi, ilk tahsilini Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'nin Erbil'de yaptırmış olduğu ve babasının postnişin olduğu tarihlerde bu hankâh ve medresede tamamlamıştır. Devrinin meşhûr âlimlerinden sayılan Davud Efendi'den özel dersler görerek, bu zattan 23 yaşında icazet almıştır. Es'ad Efendi, 23 yaşında Tâhâ'l-Harîrî'den manevî ders alır. Şeyh Tâhâ'l-Harîrî, onu tarîkata yeni girenlere zâhiri ilimleri öğretmekle memur eder. Bu, onun zâhiri ilimlerde daha bu yaşta iken yeterli seviyeye ulaşmış yetkin bir kişi olduğunu gösterir. Beş senede seyr u sülûkunu tamamladıktan sonra 1292/1875 tarihinde şeyhi Tâhâ'l-Harîrî'nin de vefâtı üzerine, ondan aldığı emir doğrultusunda, yine onun makamında irşâd vazifesine başlar. İlmî icâzetnâmesini Davud Efendi'den 1287/1870 yılında alan Es'ad Efendi, Nakşî icâzetnâmesini de 1294/1877'te Tâhâ'l-Harîrî'den almıştır. Daha sonra, 1303/1883 senesinde Bağdad'da bulunan Kadirî âsitanesi Şeyhi, Seyyid Abdulhamid Rifkânî'den de Kâdirîlik icâzeti almıştır. (Cebecioglu, 2013: 11-19).

Şeyh Esad Efendi, intisâb ettiği Nakşî şeyhi Tâhâ'l-Harîrî'den seyr u sülûkunu tamamlayıp icâzet aldığı 1875 senesinde, hac vazifesini ifâ etmek üzere Hicâz'a gider. Hacda iken şeyhinin vefâtını öğrenmesi üzerine, İstanbul'a gelir ve buraya yerleşir ve II. Abdülhamid'in damadı Derviş Paşazâde'ye sarayda dersler verir. Fatih Cami-i Şerifi'nde *Hâfız Dîvânı* ve Mevlânâ Cami'nin *Lüccetü'l-Esrâr* adlı eserini okutur. Ancak Es'ad Efendi'nin asıl eğitim merkezi Kelâmî Dergâhı'dır. Zîrâ dönemin bir çok üst düzey yöneticisi ve ilim adamı bu dergâhda ondan feyz alırlar. Kelâmî Dergâhı'nda yetişenlerin hadd-i hesabı yoktur. (Göktaş, 2013: 40-44).

Es'ad Efendi, 1316/1900 senesinde Abdülhamid Han tarafından, memleketi Erbil'e görevli olarak gönderilir. Es'ad Efendi, Erbil'de kaldığı 10 yıllık süre içerisinde irşâd faaliyetlerini sürdürmüş, buradaki Türkleri, İngiliz idaresine iltifat etmemeleri hususunda organize etmiştir. Bu arada Oğlu Muhammed Efendi'yi, Türk Muhibban Cemiyetini kurmak ve Türkleri, Cemiyet-i Akvama (Birleşmiş Milletlere) müracaata teşvikle görevlendirmiştir. İngilizlerin Musul'u işgaliyle (1918) Türkler lehine yaptığı çalışmalardan dolayı Muhammed Efendi İngilizler tarafından Basra'ya sürgün edilmiştir. Es'ad Efendi, Erbil'de kaldığı on yıl süresince İngilizlerin misyonerlik faaliyetlerine karşı çalışmalarda bulunmuştur. (Cebecioğlu, 2013: 36).

Es'ad Efendi, on yıl memleketi Erbil'de kaldıktan sonra, Meşrutiyetin ilanıyla birlikte 1324/1908'de sevenlerinin dâveti üzerine İstanbul'a dönerek Kelâmî Dergâhı'ndaki görevine tekrar başlar. Aynı zamanda, Erenköy'deki çadırılı köşkte de sohbetler yapmaktadır. Üsküdar'daki Selimiye Dergâhı Şeyhliği boşalınca burası da Es'ad Efendi'ye verilir. Adı geçen dergâha, niyâbeten mahdûmu Mehmed Ali Efendi'yi tayin eder. Kendisi de ara sıra gelip irşâd hizmetini oğluyla birlikte yürütür. (Vassaf, 192: Göktaş, 2013: 60).

Es'ad Efendi meclis-i meşâyih reisliği yapar, *Cerîde-i Sûfiyye* adlı bir derginin ve Cemiyet-i Sûfiyye adlı bir yapılanmanın öncülüğünü yapar, Padişah Sultan Reşat tarafından "Sürre Emini" olarak görevlendirilir. (Topbaş, 2012: 483; Yılmaz, 1994: 210)

Osmanlının yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte ve 1925'te tekke ve zâviyelerin kapatılması kanunu neticesinde Es'ad Efendi Erenköy'deki köşkünde inzivaya çekilir. Es'ad Efendi, 23 Aralık 1930 yılında vuku bulan Menemen olayıyla ilgisi bulunduğu iddia edilerek, oğlu Muhammed Ali Efendi ile beraber, Menemen'e götürülüp idam talebiyle yargılanır. Oğlu Mehmed Efendi idam edilirken, Es'ad Efendi hakkında verilen idam cezası, yaşlılığı sebebiyle müebbet hapse çevrilir. Es'ad Efendi Menemen'deki askeri hastanede 'üremi'den tedavi gördüğü sırada, 84 yaşında iken 3-4 Mart 1931 gecesi vefat eder.(Yılmaz, 1994: 212)

Es'ad Efendi'nin tasavvuf, tefsir hadis ve edebiyatla ilgili eserleri ve yazıları vardır. Eserleri şunlardır: *Kenzü'l-İrfân*, *Mektûbât*, *Dîvan*, *Risâle-i Es'adiyye*, *Fâtihâ-i Şerîfe Tercümesi*, *Makâleleri* ve *Tevhid Risâlesi Tercümesi Kaside-i Münferice Tercümesi* adlı eserleri bulunmaktadır. (Göktaş, 2013: 80-89)

1. Es'ad Erbili ve Zikir

Zikir lügatte, bir şeyi hatırdaki tutmak, unutmamak, yad etmek, anmak, elde edilen bilgiyi ezberlemek gibi anlamlara gelir. Mecaz olarak da şeref, şan, şöhrret, duâ, namaz manasına da gelmektedir (Ragıb, 1324, 179; İbn Manzur, 1955, 308). Tasavvuf ıstılahında ise, Allah'ı belirli kelimeler veya cümlelerle anmak,

O'nun kainattaki bin bir tecellisini görüp, onu tesbîh etmektir (Kelâbâzî, 1992: 154; Ateş, 1966: 295). Kur'an-ı Kerim'de Zikir kelimesi müştaklarıyla birlikte 200'ün üzerinde yerde geçmektedir (Abdülbaki, 1990: 271-275). Es'ad-ı Erbilî ise zikri şu şekilde tarif etmektedir: Cenab-ı Hakk'ı medh ü senâ ve âzametini ifade etmek kastıyla söylenen güzel, hoş, temiz, ve kalbde muhafaza edilen Allah sevgisinin neticesinde oluşan fikir ve ince düşünüşten ibarettir (Erbili, 1341: 12). Zikir, insanın Yaratıcı ile olan irtibatını sağlamlaştırmaya yönelik en mühim ibadetlerden biridir ve insanın psikolojik anlamda da kalbinin gıdasıdır (Tenik-Göktaş, 2008: 219).

Esad Efendi'ye göre zikir, Cenâb-ı Hakkın bir emridir. Tarîkatlar esas itibarıyla birdir ve zikir de tüm tarîkatların özüdür (Erbili, 1341: 12). Bu emir ise önce Hz. Muhammed (s.) efendimize ikinci olarak ümmetine emredilmiştir. Hz. Muhammed (s.) bu emri, Cebrail (a.) vasıtasıyla hakikatini anlayarak aldıktan sonra, lisanî ve kalbî zikr-i şerifin icrasına girişti. Esad Efendi'ye göre sünnet'e tabi olmak dille ve kalple olan zikre bağlıdır. Bu nedenle bu zikirlerle duyulan ihtiyacın aşikâr olduğu bilinen bir gerçektir. Zikri fitratın bir gereği olarak gören ve birçoklarının savunduğunun aksine, tarîkat ve zikrin menbainin Hz. Muhammed (s.) olduğunu söyleyen ve dolayısıyla bu temellendirmeyi Kur'ân'a götüren Es'ad-ı Erbilî, eserlerinde bize zikrin sistemleşmiş şeklini de sunmaktadır. Esad Efendi'ye göre tek dost, O'nun zikridir. İnsan ne kadar Allah'tan uzaksa da, kalbi ve rûhuyla sürekli Allah'la beraberdir.

Zikir, kulun kendisinde bulunan ilâhî yönü ortaya çıkarmak üzere yapılır. İnsanda ise, Allah'ın sayısız isim ve sıfatları gizlidir. Bu yönlerin ortaya çıkarılması, zikir sayesinde mümkün olabilmektedir. İnsan bu ilâhî yönlerini ortaya çıkaramazsa, insanın rûha ait olan yönü eksik kalacak, bedene ait olan hayvanî yönü ön plana çıkacaktır. Meleklerde en fazla dört kanat olmasına mukabil, insanda Allah'a vâsıl olabilmesi için otuz kanat bulunmaktadır. Bu kanatların çalıştırılması da, ancak zikir ile mümkündür. Kişi O'nu her ân zikretmezse ilâhî güzellikleri duyamaz, göremez olur.

“Düşüp lâl û perişan Es'ad-ı bî âşiyân cânâ

Ne mümkün müstefâd olmak lisânından hayâlinden” (Erbili, 1337: 158).

beytinde olduğu gibi, kişi sevgiliyi duyamaz, hayalinden istifade edemez olur. İşte “Gözler kör olmaz, ancak sadırlardaki kalpler kör olur” (Hac, 22/46) âyeti bunu anlatmaktadır.

Es'ad Efendi, 'zikr-i haffi: gizli zikir' ve 'zikr-i cehrî: açık zikir' konusunda, “Rabbini içinden yalvararak ve korkarak, hafif bir sesle sabah akşam zikret. Gafillerden olma!” (Araf, 7/205) âyetinin gizli zikrin faziletine işaret ettiğini söyler (Erbili, 1341: 22). “Rabbimize yalvararak ve gizli olarak duâ ediniz. Çünkü O, haddi tecâvüz edenleri sevmez” (Araf, 7/205) âyetine göre ise cehrî zikrin de caiz olduğunu kaydeder (Erbili, 1341: 23).

Es'ad-ı Erbilî, "zikrin hafî, rızkın kâfi olanı efdâldir" hadîsindeki gibi, gerek gizli gerek açık zikirle, on letâifin zikrullah ile uyanması ve bütün cesedin şeriât âdabıyla nurlandırılması gereğini vücûdun ve kalbin şifası için gerekli görmektedir. Bunun ise ancak Cenab-ı Hakk'a teslim olmuş fenâ-fillaha ermiş bir mürşidin feyz ve bereketi sayesinde mümkün olabileceğini ifâde etmektedir (Erbili, 1341: 48).

Es'ad Efendi'ye göre, gizli zikir, açıktan yapılan zikirden daha faziletlidir. Cehrî zikir ise, yeni başlayanlar için daha tesirlidir.

Es'ad Efendi, Kehf suresi 28. âyeti tarîkatlerdeki 'Hatm-i Hâcegân'ın halka ile yapılmasına delil gösterir (Erbili, 1341: 25). Yine, "*Ey iman edenler! Allah'ı çok çok zikredin!*" (Ahzab, 33/41) âyet-i kerimesindeki zikir emrinin namaz, zekât ve oruç gibi bütün erkek ve kadınlara umûmen şâmil olduğunu ifade eder. Es'ad Efendi, zikrin camide yapılmasının başkalarını rahatsız etmeyecek şekilde faziletli olduğunu belirtir. Kadınların zikre iştirakleri hususunda ise kadınların da erkekler gibi zikrullah ile memur buyurulduğunu ve kapalı olarak geride kendilerine ayrılmış hususi yerlerde cemaatle namazlara iştiraklerinin meşru olduğu gibi, zikir için de seslerini işittirmemek kaydıyla caiz olduğunu belirtir (Erbili, 1341: 42).

"Allah'ın zikri kalplerin şifasıdır" hadîs-i şerifinde açıklandığı şekliyle kalp tedavi edilmedikçe cennetin yüce mevkilerine ulaştırıcı kurtuluş tarîkatının seyr u sülûkünde başarılı olunamaz. (Erbili, 1343: 116). Kalbin hastalıklarından bir kısmı ise şunlardır: Haset, riyâ, kibir. Esad Efendi zikri, kalbin cilası olarak görür. Zikir-şükür irtibatını Es'ad-ı Erbilî şu şekilde anlatmaktadır: "Şükrün birincisi sârî, yani merhamete lâayık ümmet-i Muhammedin istifadesi için yapılandır. İkincisi ise letâif-i aşere ile yapılan zikir ve fikir olsa gerektir." (Erbili, 1343: 156).

Nefs tezkiyesi ve kalp tasfiyesi zikrin başlangıçtaki en önemli iki hedefidir. Es'ad-ı Erbilî, zikirde ve râbitada ve diğer bir çok hususta sevgiyi temel alır. Zira sevgi gerçek olunca mü'minin kalbinde zikrullah meydana gelir. Nitekim bu: "*Öyle adamlar vardır ki, ne bir ticaret ne bir alışveriş, onları Allah'ın zikrinden alıkoymaz*" (Nur, 24/37) âyetine uygun düşer ve bu şekilde kalp, selamet bulur. Esad Efendi'ye göre, "*Benim gözlerim uyur, lakin kalbim uyumaz*" (Buhari, Teheccüt, 16) hadîsinde belirtilen ise zikrullahtan bir an gafil olmamaktır. (Erbili, 1989: 46).

Es'ad Efendi'ye göre; Kelime-i Tevhid (imanın esasını teşkil ettiği için) zikirlerin en mükemmeli ve hamd, (Allah'ın nimetlerini artırmaya vesile olduğu için) duâların en efdâlidir.

Yine Es'ad Efendi, "*Ey iman edenler! Allah'ı çok çok zikredin!*" (Ahzab, 33/41) âyet-i kerimesindeki zikir emrinin, namaz, zekât ve oruç gibi bütün erkek ve kadınlara şâmil olduğunu söyler. "*Allah'ı çok çok zikreden erkekler ve*

kadınlar” diye biten el-Ahzâb 33/35 de bunun açıkça ifade edildiğini dolayısıyla kadınların da erkekler gibi zikir ile memur olduğunu belirtir. Es’ad Efendi, “*Sabah akşam Rablerinin rızasını dileyerek O’na yalvaranlarla beraber sen de sabret*” (Kehf, 18/28) âyet-i kerimesini ise tarîkatlerdeki ‘Hatm-i Hâcegân’ın halka ile yapılmasına delil gösterir (Erbili, 1341: 12). Ve yine Es’ad Efendi’ye göre zikir, sadaka, cihâd ve nafilâ oruçtan daha faziletlidir.

Esas itibariyle Allah’ı sevmenin, Allahın zikrini sevmek olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Yani seven sevdiğini düşünür onu söyler onula konuşur. (Erbili, 1343:86)

Es’ad Efendi, Tercî’indeki şu beyitte ifade ettiği cümleler hislerine tercüman oluyor:

“Mûnîsem yâd-ı tûst subh u mesâ

Ülfetem zikr-i tûst sırr u hafâ

Gerçi dûrem bezâhir ez ber-i to

İnneme’l kalbü ve’l fuâdü ledeyke”¹ (Erbili, 1337: 117)

yani tek dost O’nun zikridir. İnsan ne kadar Allah’tan uzaksa da kalbiyle ruhuyla sürekli Allah’la beraberdir.

“Ey iman edenler! Allah’ı çok çok zikredin” (Ahzab, 33/41) âyetini Es’ad Efendi, tarîkatta bir makam olarak bilinen ‘zikr-i küll’e ve bu makamı ihrâz etmek için de, bir mürşide intisâb etmeye ve ona râbîta yapmaya delil ve bürhân olarak yorumlamıştır. *“Allah’ı, ayakta, otururken ve yanları üzere yatarken zikreden kimseler”* (Al-i İmran, 3: 191) âyetinden yola çıkarak zikrin ayakta mı oturarak mı yapılacağı hususunu ifade etmiştir. (Erbili, 1343: 71).

Zikrin neticesi murâkabedir. Es’ad Efendi’ye göre tarîkatlardaki “murâkabe-i ma’iyyet” Rasûlullah (s.a.v)’in uygulamasından farklı bir şey değildir. (Erbili, 1327: 45). Es’ad Efendi, “Kalplerinizi murâkabeye alıştırtınız” hadîsi şerifi ni hatırlatır. Murâkabede ise kişi huzurda bulunduğunu hisseder. O’na göre, murâkabe neticesinde kalb evi mâsiva bataklık ve bulanıklığından kurtulacak ve burası muhabbet evi, marifet kuşunun yuvası olacaktır. (Erbili, 1343: 101)

Es’ad Efendi, bir kalp zikri uygulamasını şöyle anlatır: “Peygamberimizin mübarek ve şerefli kalbine ondan da şeyhimizin kalbine varıncaya kadar müteselsilen varislerin şerefli kalplerine ihsân buyurduğun kalb zikrini Efendimizin kalbinden benim kalbime ihsân buyur” diyerek istirham eder. Ve sol memenin altında olan ve gerçek kalbin meskeni bulunan huni şeklindeki kalbine arş-ı ilahi olan mürşidinin kalbinden samedânî feyzlerin inmesini bekleyerek yalvarır. Ve istediği kadar bu yalvarmaya devam eder. Ondandır kâl ile zikre başlar. Bu zikirde dilin boğazın hiçbir medhali yoktur. Zâkir olan kimse mütefekkindir. Sanki sol memenin altındaki kalb bir insan gibi Allah birdir der. Zâkir de onu hem dinler. Hem de elinde tesbih kalbin zikrini sayar. Bu tefekkür, bu istiğrak ile birkaç

yüz veya birkaç bin defa ism-i celâlî zikreder. Allah'ın izniyle o gönül, zikrullahın kalbine yerleşip nakşolunduğunu idrak eder.” (Erbilî, 1341:20).

Bir tahmininde ise Es'ad Efendi zikir meclislerini şu şekilde tavsif eder:

Zikr-i Mevlâ ile hoştur meclis-i rindânemiz

Fikr-i Leylâ ile şendir kalb-i mecnûnânemiz

Sanmanız kim hubb-i dünyâdır bizim cânânemiz

Aşk olup rûz-i ezelden sâki-i peymânemiz

Âlemi gavgâya salmış nar'a-i mestânemiz. (Erbili, 1337: 166)

2. Es'ad Efendi'nin Dergâhında Zikir Uygulamasından Örnekler

Es'ad Efendi'nin dergâhında iki hafta kalıp dergâhtaki izlenimlerini not tutan Psikolog Carl Vett, Esad Efendi'nin yönettiği zikir halkasının manevi atmosferini şöyle anlatır:

“Açık havada, yanan bir ateş kümesinin etrafında zikir çekilme âdeti olan (ki Kâdirî zikri) Irak'taki dergâhında, çok hasta müridlerinden biri, zikre henüz başladığı sırada manevî gücünü sıkıca toparlayıp, kendisini hemen yanmakta olan ateş öbeğinin ortasına atmış. On beş dakikadan biraz fazla, zikir bitinceye kadar orada kalmıştı. Zikre iştirak edenlerin hiçbiri olanların farkında değildi. Çünkü zikir esnasında dervişler, etraflarında ne olduğunun veya kendilerine tesir edecek hiçbir şeyin farkında olmayacak şekilde vecde gark olmuşlardı. Zikir bittiği zaman, ateşin ortasında oturur vaziyette gördükleri arkadaşlarını hemen oradan çıkardılar. O derviş, kendine geldiği zaman, üzerinde en ufak bir yara veya yanık izi bile yoktu. Elbisesinde de yanığın emaresine rastlamak mümkün olmadı. Ateşe niçin atladığını, hatırlayıp hatırlayamayacağını sordum. Bana şu cevabı verdi: “İçimdeki ateş beni o denli yakıp kavuruyordu ki, dışarıda yanmakta olan odun ateşi bana daha serin geldi. Dışarıdaki ateş, serin çiçekli bir yatak gibiydi. Bu sebeple içimdeki ateş serinlesin diye dışarıda yanan ateşe atladım” (Vett, 1993: 200).

Yine konuyla ilgili bir başka ilginç hadiseyi Carl Vett'e Es'ad Efendi şöyle anlatır: “Yakın zamanlarda, tekkeye bir felçli hasta getirdiler. Ona hastalığının şifası olmadığını söylemişler. Zikir halkamıza onu da kattılar. Dualamızla ona fayda sağlamak üzere, zikir halkasında bulunan dervişlerle birlikte teveccüh ettik. Zikir töreni bittiği zaman hastaya 'ayağa kalk!' dedim, o da kimsenin yardımı olmadan rahatça ayağa kalktı. Yine kimsenin yardımı olmadan yürüyerek eve gitti.” (Vett, 1993: 203)

Bütün mahlûkâtın zikre iştirak edebilecekleri hususuyla ilgili olan bir başka hadiseyi bizzat Es'ad Efendi'nin ağızlarından dinleyelim: “Bir zamanlar, şöyle

böyle otuz yıl kadar önce (1895’li yıllar) bir grup ihvânımla kıra gezmeye çıkmıştık. Uzun çimenler üzerine büyük bir halı serilmişti. Yemeği yemiş, zikre başlamıştık. O anda hepimizin bu güzel tabiat içinde kaybolduğunu ve onunla senkronize halinde hareket ettiğini hissettim. Zikir esnasında hepimiz birden manevî âlemlerden gelen bir müziğin tatlı nağmelerini işittik. Tabiat, Allah’ı hamd ile tesbih ediyordu. Zikrimiz tabiatınkiyle birbirine karıştı. Zikrin sarhoşluğundan ilk sıyrılan ben olmuştum. Hemen yanı başımda, halı üzerinde havaya dikilmiş vaziyette bir yılan başı ile karşılaştım. Fakat vücûdunun bir kısmı halı altındaydı. Ses çıkarmadan, kimildamadan, sadece titreyen gözlerle öylece duruyordu. Bana, o esnada zikir halkamıza onun da katıldığı keşf oldu. Hepimiz vecd halinden sıyrılinca, hemen kafasını çevirip, çabucak kaçıp gözden kayboldu. Selefim, Şeyh Tâha’l-Harîrî Hazretleri, hayvanların Allah’a insanlardan daha çok ibâdet ettiğini söylerdi. Verdiği derslerle manevî kemâlâtın yüceliklerine vâsil olmuş cin tâifesinden üç yüz kişilik bir cemaat ona intisâbliydi.”(Vett, 1993, 237; Cebecioğlu, 2013: 115).

Es’ad-ı Erbilî Hazretleri (k.s) zikrin gâyesini anlatırken şöyle diyor: “Zikrin gâyesi, Allah’ı (c.c) bilebilmemiz ve O’na şükredebilmemiz için bizi gafletten uyandırmaktır. Zira sen farkına varmadan kalbinde yeni bir kuvvet oluşturur. Bir gün Allah (c.c) tarafından sana lutfedilen ve kitaplarda bulunmayan bir ilim ve hikmete sahip olduğunu göreceksin. Zikrin gayesi yine şudur: İnsan rûhu ilâhî âlemlerden gelir ve giderek kesâfeti artan maddî âlemlerden geçerek kafese hapsolmuş bir kuş gibi bedene girer. Başlangıçta kendini beden içinde bir esir gibi (zindanda) hissettiğinden mutsuzdur. Fakat zamanla bu zindana alışır. Bunun sonucunda da asıl geldiği âlemi unuttuğundan hapiste olduğu halde kendini vatanında gibi rahat hissetmeye başlar. İşte zikrin gayesi, ona gerçek vatanının bir hatırasını hatırlatarak o vatana özlem duymasını sağlama ve oraya giden yolu bulmasını öğretmektir.” (Cebecioğlu, 2013, 122-123; Carl Vett, 1993: 94-95)

Carl Vett Es’ad Efendi tarafından icra edilen Cuma zikir ayinini şöyle anlatır : “-Cuma namazı kılınana kadar dergâhın dışında bir saat kadar gezintiye çıktım. Döndüğümde Cuma namazını kılmışlardı. Önce Kur’ân-ı Kerim tilavet olundu. Kur’ân okunurken dergâhın salonu yavaş yavaş ziyaretçilerle dolmaya başladı. Ziyaretçilerin çoğu uzaklardan gelmişti. Zikir halkası rengarenk Asyalılardan oluşuyordu. Arada tek tük Avrupâî tarzda giyinmiş Türkler de vardı. Dergâhın önündeki dar sokaklarda özel arabalar ve sıra halinde hamallar bekliyordular. Zikre katılanlar arasındaki yüksek rütbeli subaylar, üst düzey bürokratlar, entelektüeller ve önde gelen işadamları ve pejmürde giyimli fakirler, hepsi bir arada kardeşlik ruhu içinde yan yana yere oturmuşlardı. Cemaat yerdeki İzmir halıları üzerinde bağdaş kurdukları halde ancak sığışabiliyorlardı. Es’ad-ı Erbilî Hazretlerinin görünmesiyle Kur’ân tilaveti sona erdi. Herkes ayağa kalkarak, Şeyh mihraptaki yerini alana kadar saygıyla ayakta beklediler. Es’ad Erbilî Hazretleri (k.s)

yüzünü cemaate dönerek mihraba oturdu. Biraz daha Kur'ân-ı Kerim tilavet edildikten sonra Şeyh (k.s) zikrin başlaması için işaret verdi. "Lâ ilâhe illallah" sesi koro halinde yavaşça yükselerek salonda yankılanmaya başladı. Beş yüz kişi aynı beden ve baş hareketleriyle zikre eşlik ediyordu. Çok geçmeden dervişlerden bazıları cezbeye kapılarak höykürmeye, ağlamaya, çığlık atmaya ya da uğuldamaya başladılar. Derken cemaatin içinden çok keskin bir "Allah" çığlığı yükseldi. Çığlık beyaz sakallı, ufak boylu bir dervişten gelmişti. Çok şiddetli bir cebeye kapılmıştı. Çığlıklar atıyor ve öylesine titriyordu ki zıplıyor gibiydi. Onunla beraber birçok kişi cezbeye kapılarak "kendinden geçmiş" durumdaydı. Onbeş dakika sonra bu cezbe fırtınası dindi. Zikre kısa bir ara verildi. Cemaat içinde zikirten etkilenmiş usta bir hâfız çok tatlı ve hafif bir sesle Kur'ân okumaya başladı. Kur'ân'ın sakinleştirici etkisi cezbeye kapılanları teskin etti. Böylece kısa sürede normal hale döndüler. Herkes tamamen sakinleştiğinde "Allah Allah" ism-i şerifi ile zikrin ikinci bölümü başladı. Bu da öncekine benzer şekilde on dakika süren büyük bir tesir meydana getirdi. Zikir sona erdi ve misafirlerin çoğu tekeden ayrıldı. Geri kalanlara Es'ad Efendi Hazretleri (k.s) bizzat imamlık yaparak namaz kıldırdı." (Cebecioğlu, 2013, 89-90).

Netice itibarıyla Es'ad Efendi, bireyde zikir bilinci oluşmasını hedeflemektedir. İnsanın hayatının her anını anlamlı yaşayabilmesi için sürekli mensup olduğu varlığı hatırd tutması gerekir. Bu nedenle ona göre zikir fıtratın bir gereğidir. Rûhun doyumunu için zikir gerekmektedir. Bu nedenle arzu edilen şahsiyet "hiçbir şeyin onu Allah'ın zikrinden alıkoymadığı" bir şahsiyettir. Bu şekilde varlıklar arasında duyarlılık kapasitesi en yüksek olan insan'ın bu kapasitesini maksimum düzeyde açığa çıkarması söz konusudur. Tarikatlardaki kalp, latifeler ve murakabe anında sistemli bir şekilde yapılagelen zikir, bunun gerçekleşmesi için bir eğitim şeklidir.

Notlar

(*) Doç. Dr. Ankara üniversitesi İlahiyat Fakültesi

(**) Yard. Doç. Dr. Harran üniversitesi İlahiyat Fakültesi

- 1 Gece gündüz benim dostum senin zikrindir.
Gizli, aşikâr senin zikrinle me'lufum.
Gerçi zâhiren senden uzak isem de
Kalbim ve ruhum senin yanındadır.

Kaynaklar

Ateş, S, (1996). "Zikir" AÜİFD, c. 14, s. 295, Ankara.

Abdülbaki, M.F., (1990). *Mu'cemü'l-Müfehres li elfâzi'l-Kur'an*, İstanbul.

Cebecioğlu, E. (2013). *Allah Dostları 7 (Muhammed Es'ad Erbili (k.s.), Erkam Matb., İst.*

Erbilî, E. (1341). *Risâle-i Es'adiyye fî Tarîkati'l-Âliyye*, Dersaadet, İst.

Erbilî, E. (1343). *Mektûbat*, Dersaadet, İst.

Erbili, E. *Kenzü'l-İrfân*, Erkam Yay., İst.

Erbili, E. (1337). *Divân-ı Es'ad*,

Ghazali, A. H. (1982). *İhya u Ulûmu'd-Dîn*, Beirut.

Göktaş, V. (2013). *Muhammed Es'ad-ı Erbili Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Felsefesi*, İlahiyat Yay., Ank.

İbn Manzur. (1955). *Lisanü'l-Arab*, Beyrut.

İsfehânî. R. (1324). *el-Müfredât fi Garibü'l-Kur'an*, Mısır.

Kelâbâzî, E.M, (1992). *et-Ta'arruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, Dergah, İst.

Tenik, A. Göktaş, V. (2008). "Importance and Effect of Remembrance (dhikr) in Socio-Psychological Terms" AÜİFD, c. 49, s. 217-236, Ankara.

Topbaş, O.N. (2012). *Altın Silsile*, Altınoluk, İst.

Vassaf, H. *Sefîne-i Evliya*, Süleymaniye Ktp, Yazma Bğş, no: 2306, II.

Yılmaz, H. K, (1994). *Altın Silsile*, Erkam Yay., İst.

Vett C. (1993). *Kelâmî Dergâhından Hatıralar*, çev.:Ethem Cebecioglu, Muradiye K.V.Y.\ Anka-ra.